

ЗА СЪСТОЯНИЕТО НА КАТЕГОРИЯТА БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

DIMKA SAVOVA

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

ON THE CATEGORY OF FUTURE TENSE IN THE SLAVIC LANGUAGES. A review of: Vojvodic, Dojcil. *Issues of Future Tense Development and Its Grammaticalization in Slavic Languages (with Special Overview of Its Status in Serbian, Russian and Polish)*. Second, revised and expanded edition. Ruse: Leni-An, 2014, 196 pp. ISBN 978-619-7058-31-4. [In Serbian: Војводић, Дојчил. *Проблематика развоја футура и његове граматикализације у словенским језицима (с посебним освртом на ситуацију у српском, руском и полском)*. Второ, ревидирано и допуњено издание. Русе: Лени-Ан, 2014, 196 стр.]

Keywords: *slavic language, future tense, grammaticalization, Dojcil Vojvodic*

Монографијата на Дойчил Войводич *Проблеми на развоја на бъдеще време (футурум) и неговата граматикализација в славянските езици (със специален акцент върху сръбски, руски и полски език)* представлява, както посочва нейният автор, интегрална разработка на идеи, обединяващи отделни негови публикации в научната периодика, докторската му дисертация, защитена през 2007 г. във Философския факултет в Нови Сад, и изследователската му работа по два научни проекта. Тя включва кратки уводни бележки, изложение, разделено на 2 основни глави, заключения от извършения анализ, 3 приложения под формата на таблици, библиография, включваща 388 заглавия, корпус с езиков материал, наброяващ 11 източника както на старобългарски език (наричан в монографията, в съответствие с традицията в сръбската лингвистика, *старославянски*), така и на сръбски, руски и полски език от различни епохи на тяхното развитие (оригинални текстове и преводи на сръбски, руски и полски език). Книгата завършва с предметен регистър, регистър на имената, две резюмета – на руски и на английски език, и бележки за автора.

Важно е да се уточни, че когато Д. Войводич говори обобщено за *сръбски език*, той има предвид новоцокавския езиков стандарт, върху който са изградени книжовните езици в Р Сърбия, Р Черна гора, Р Босна и Херцеговина и Р Хърватия.

Изборът на сръбски, руски и полски език, застъпен в монографията – по един от всяка от трите групи славянски езици, е резултат от стремежа на автора да представи обобщена картина за развитието на конструкциите и формите със значение на бъдеще време (*футур*) в славянските езици. При нужда в изложението се отразява и състоянието в останалите славянски езици. Екскерпцията на езиков корпус е обмислена и аргументирана: от една страна, по възможност е търсен паралел (използвани са паралелни корпуси от художествени произведения и техни преводи, застъпващи и трите езика, а в диахронния анализ – текстове, които представят старобългарския език заедно със съответните му езикови редакции; за изследване на публицистичния стил са избрани броеве от пресата с една и съща дата, с което се постига както хронологичен, така и тематичен паралелизъм). От друга страна, при екскерпиране на материал за изследване на дистрибуцията / фреквентността на формите за *футур* за сръбския език от пресата е избран малко по-стар период (септември 1989 г.). Този избор е добре аргументиран с целта на изследването – да отрази състоянието непосредствено преди разпадането на СФРЮ: актуално, но едновременно с това – и неповлияно все още от *формирането на нови езикови стандарти, основани на „държавни“ (национални) програми за развитие на езиковата политика* (с. 124, бел. под линия). Накрая, езиковият корпус е представителен както в диахронен аспект (покрива различните периоди от развитието на разглежданите езици), така и във функционален аспект (включва двата най-меродавни при езиков анализ стила: художествения и публицистичния).

В уводните бележки авторът представя накратко най-важните особености на монографията си: 1) езиковият анализ не се ограничава само върху синхронията, но като не по-малко важен компонент включва и диахронията на анализираното явление; 2) цел на изследването е да се набележат основните възможни насоки в развитието на категорията *футуралност* и нейните изразни средства; 3) като очакван резултат от извършения анализ авторът вижда набелязването на най-важните типологически характеристики в областта на *футуралността* в рамките и на общославянския синтаксис. Понеже както още в краткия увод, така и в монографията като цяло става дума за граматическа категория и за граматикализираност, съответно за степени на граматикализираност, изложението би спечелило, според мен, ако още в началото авторът беше схематизирал своето разбиране за критерии за граматикализираност (с разгръщането на анализа постепенно читателят може да набележи като такива критерии, приложени от автора, следните изисквания към езиковата форма: 1) семан-

тични: минимална зависимост на тълкуването на формата от контекста; конкретно за футуралността – изразяване на чисто индикативно значение, без съпровождащо го модално значение; 2) формален – наличие на системно-парадигматични корелации; 3) функционални: дистрибуция и фреквентност).

Първата глава от изложението е конципирана като диахронен и синхронен преглед на формите за изразяване на футур в славянските езици. Авторът се спира най-напред на *синтетичните форми* – на т. нар. според традициите в сръбската лингвистика *перфективен презент*, но отбелязва и всички други използвани в научната литература термини за назоваване на тези езикови форми (не само тук, в началото, но и в цялата монография прави силно впечатление стремежът на автора да представи по възможно най-изчерпателен начин съществуващата информация по даден проблем). Разделът за синтетичната форма започва с представяне на по-важните употреби на перфективния презент, и то в рамките на славянските езици в тяхната цялост (принцип, който се съблюдава стриктно до края на книгата)¹. Още тук се открояват особеностите на цялата монография: представени са основните съществуващи в науката гледни точки по даден въпрос, в случая – съществувала ли е категория бъдеще време още в епохата на старобългарския език, и имала ли е тя свои специални (граматикализирани) аналитични форми? Представени са четири мнения, всяко от които е съпроводено от подробен списък на застъпените автори: 1) в най-ранния етап: на старобългарския език и в най-старите текстове на неговите редакции, все още не се откроява такава категория; 2) обратно на горното мнение – такава категория е съществувала още в най-стария период и конструкциите от модален глагол + инфинитив могат да се тълкуват като *истински* форми за футур; 3) появата на формите за футур е свързана с генезиса на славянската система на глаголния вид; 4) в стария период перф. през. вече е имал значение на футур (а липсата на такова значение при южнославянските езици се възприема като по-късна иновация). Д. Войводич обаче допълва със свои наблюдения и примери, че макар и само в религиозни и библейски текстове (т.е. под влияние на църковнославянския език), такава употреба все пак се е срещала

¹ Струва ми се, че при това представяне авторът е пропуснал да отбележи хетерогенността в употребите на перфективния презент, по-точно: 1) не разграничава основна от транспонирана употреба: основната употреба на перф. през. със значение на футур (*Но мучения твои сега кончатся...*) от употребата му като транспозиция на футура в значение на други граматични форми: на сегашно време в перформативна употреба – имперфективен презент (*Попрощу вас минутку помолчать = прощу вас*) или на повелително наклонение (*Садитесь, поедете со мной = поезжайте со мной!*); 2) граматическо от синтактическо значение: в примери като *Ако дођеш сутра, прочитаеш књигу* с перф. през. със значение на футур в условно изречение или *Помагали су му да сакупи ствари* със значение, еквивалентно на инфинитив (= *сакупити*), разглежданата форма получава съответното значение само в определен контекст: в рамките на условно изречение или на да-конструкция, и затова тук трябва да се говори за значение на синтактическата конструкция като цяло.

и в сръбската и хърватската редакция на старобългарския език. Нещо повече, авторът цитира изследователи, които посочват тяхна *контекстуална* употреба и в съвременните текстове на сръбски / сърбохърватски: *Možda neka pitanja delegati već sutra upute SIV-u*. Тук е интересно да се допълни, че групата на южнославянските езици не е единна в това отношение, защото, за разлика от сръбски и хърватски, съвременният български език не познава такава употреба.

След прегледа на съществуващите мнения по въпроса авторът представя своята гледна точка: в началото на формиране на отделните славянски езици няма нито формална, нито семантична диференциация между категорията на бъдеще и категорията на сегашно време. Едва със създаването на абстрактни представи за бъдеще и настояще и с тяхното разделяне една от друга започват да се формират граматически средства за изразяване на бъдеще време. Но понеже в писмените паметници както на старобългарски, така и на неговите редакции, вероятно под влияние на разговорния език, са се срещали и примери на употреба на презент от глаголи от несвършен вид (имперфективен презент) в значение на бъдещо действие, видовата опозиция не е можела да послужи за изразяване на опозицията бъдеще – сегашно време. Такава възможност са предоставили перифрастичните конструкции с модални глаголи.

В следващия раздел Д. Войводич се спира на аналитичните форми за футур. Отбелязва, че на север успоредно с граматикализирането на перфективния презент като средство за изразяване на футур става постепенна граматикализация на перифрастичните форми за изразяване на бъдещи действия с глаголи от несвършен вид (НСВ). За разлика от тези славянски езици, в южнославянските езици за глаголите и от двата вида се граматикализират перифрастични форми. Но авторът отбелязва, че в началото на съществуване на самостоятелните славянски езици тези конструкции (които все още не са били граматически средства) са имали и значение на модалност или на фазовост, привнасяно от съответния главен (постепенно развиващ се в спомагателен) глагол. Както е известно, това са били следните глаголи: *imati*, *housiti*, *mogati*, *pacheti*, *vyeti*, *zacheti*. Освен тях, в старобългарския език се е използвал и глаголът *byti*, но както напомня авторът, в старобългарския език той не е можел да се комбинира с инфинитив, затова е участвал в конструкции с причастие. Освен конструкциите с глагол, в значение на бъдещи действия са се използвали и: 1) конструкции с датив и партицип (*dativus absolutus*); 2) конструкции с датив и инфинитив (*dativus cum infinitivo*). Както уточнява авторът, първата конструкция не се запазва в съвременните славянски езици. Що се отнася до втората дативна конструкция – тази с инфинитив, Д. Войводич споделя по-новото мнение, появило се в научната литература, че тези конструкции не са калки от гръцки конструкции (по-старо мнение, което авторът

цитира), а са имали праиндоевропейски произход и затова са отбелязани и в най-старите старобългарски паметници и са представлявали праславянска черта.

В изложението са последователно разгледани перифрастичните конструкции и тяхното развитие в старобългарския, в руския език (от епохата на староруския език до съвременното му състояние), в полския език (отново в диахронен аспект), в старите сръбски и хърватски и в съвременния сръбски език. Анализът в този раздел завършва с коментар, в който най-напред се изтъква почти пълната загуба на конструкцията 'датив + инфинитив' – въпреки нейната застъпеност още в най-старите писмени паметници. Причините за тази загуба се търсят (с уговорката – *поне при някои славянски езици*) във влиянието на неславянската част от балканските езици (гръцкия и албанския език), а при българския и македонския език – и в загубата на инфинитива (за последното авторът прави някои уговорки). Разглежданата конструкция се запазва единствено в съвременния руски език, в разговорния му вариант, докато на сръбски и на полски, както посочва Д. Войводич, ѝ съответстват различни други морфо-синтактични, или дори лексикални форми (*сигурно, свакако; па рещно, чува* и др.). Войводич отбелязва, че в тези конструкции (напр. *Скоро мне выходить*) е налице *синтактичен синкретизъм* (с. 44), компресия, защото те изразяват *две основни информации: темпорална и модална* (с. 43), и това придава на употребата им определен стилистичен ефект. Авторът подчертава обаче, че в съвременния руски език те нямат граматичен характер.

В края на тази втора глава Д. Войводич помества раздел, посветен на *основните диференциални признаци на формите на славянския футур*, в който се спира на някои по-важни специфични черти на отделните езици по отношение на изтъкнатата дuality на средствата за изразяване на футур (синтетични и аналитични). Изтъква напр., че в източнославянските езици и в полския език е ограничена употребата на перф. през. в значение на неактуално настояще, докато в чешкия и словашкия, както и в южнославянските езици, тази употреба е запазена. Освен това, под линия авторът твърди, че в подчинени изречения (*относителни, сравнителни, темпорални и условни* – с. 48) перф. през. няма темпорално, а модално значение, както в северно-, така и в южнославянските езици. Струва ми се все пак, че в типичните темпорални подчинени изречения перфективният презент няма модално значение, срв.: *Обади ми се, когато Петър се върне! Назови ме кад се Петар врати! Позвони мне, когда Петр вернется!* Що се отнася до употребата на перф. през. в значение на футур в *самостоятелна* употреба (т.е. в просто или в главно изречение), изтъкната е важната разлика между севернославянските езици (за които тя е типична) и южнославянските езици, където тя не се среща.

По-нататък авторът представя в табличен вид основните парадигматични характеристики на граматикализираните форми за футур в трите разглеждани езика. За руския език това са: 1) синтетична форма на глаголи от свършен вид (СВ) – *просто бъдеще време*, т.е. перфективен презент; 2) аналитична форма на глаголите от НСВ: презент на глагола *быть* + инфинитив. В полския език това са: 1) синтетична форма за СВ – перфективен презент; 2) първа аналитична форма за НСВ: презент на глагола *być* + инфинитив; 3) втора аналитична форма за НСВ: презент на глагола *być* + причастие на *-ł*.

Сръбският език има само една граматикализирана форма за футур, т. нар. футур I, която е представена в три таблици (според трите ѝ разновидности). Според автора формата за футур е по същество аналитична, но в зависимост от положението на спомагателния глагол *ћу, ћеш...* (*ја ћу читати*) спрямо инфинитива може да се разглежда и като синтетична – когато спомагателният глагол е след инфинитива и се пише, с изключение на *западните територии*, т.е. на Хърватия, слято с инфинитивната основа: *читаћу*. Но и в двата случая става дума за аналитична по своя произход форма. В третата таблица на граматикализираните средства Д. Войводич поставя формите с да-конструкция вместо инфинитив: *ја ћу да читам*. Трябва да се отбележи, че в едни от най-меродавните граматикали на сръбския език тази трета форма на футур не фигурира, но Войводич я приема вероятно заради наистина бързо нарастващата ѝ фреквентност, особено в разговорния език. В заключение към раздела авторът изтъква разлика между формите за футур за СВ и НСВ в трите славянски езика: докато формите за СВ могат да изразяват действия, които по различен начин се отнасят към обективното или относителното² настояще, така че между бъдеще и сегашно време няма ясна граница, формите за НСВ имат ясно отграничено темпорално значение без никакви други нюанси освен семантиката на намерение, което според него е *инхерентно свойство на бъдещото действие* (с. 55). Може да се направи една корекция – значението на *намерение* е налице само когато извършителят и говорещият съвпадат, т.е. във формите за 1. лице. А нюансът на модално значение, който е налице при употребата на футур във всички лица и числа, е значението на една формално неексплицирана *сигурност* в извършването на действието.

Последният раздел в тази глава е посветен на модалните глаголи, които стоят на границата на футуралната десемантизация. В него авторът разглежда конструкциите с глаголите *начать* и *стать* в руския език (*Он скоро начнет подниматься из кустов*;

² Тези термини отразяват традиционната подялба на значението на времената в сръбската и хърватската граматика.

Никакого разговора о Моцарте я поддерживать не стану). Предлагат се конструкции и с други глаголи: *постараться, дать, стоить, собираться* и др. Струва ми се, че при тълкуването на тези последните авторът невинаги анализира коректно значението на конструкцията – макар че във всички е налице някаква информация за бъдещо действие, понякога тази информация не е част от значението на самата конструкция, а от лексикалното значение на глагола. Срв. напр. случая с безспорно граматическо значение на футур (макар и примесено със значение на фазовост) и с възможна замяна с такава форма: *Он скоро начнет подниматься из кустов (= он скоро будет подниматься)*, от една страна, и случая ... *он грозил продать с молотка все, что у них есть* (не би била адекватна замяната с футур, срв.: *Он продаст с молотка все³...*, защото глаголят *грозить* запазва изцяло лексикалната си семантика), от друга страна. Не са съвсем убедителни и някои други тълкувания, включително и в полски и в сръбски примери, но е важно, че авторът вижда в този тип конструкции модални конструкции, които обаче изразяват, в различна степен, и значение на футуралност за действието.

С това идва и последната подточка в този раздел, в която се застъпва идеята за граматикализацията на категорията футур като процес, който все още не е приключил. Авторът разглежда представените в предишната точка непълнозначни глаголи като намиращи се на прага на десемантизацията и вижда в тях *резервна база* от спомагателни глаголи, която *винаги може да бъде активирана и включена в процес на образуване на темпорални форми, преди всичко – на футурални* (с. 68).

Следващата глава от изложението е посветена на статута на формите и конструкциите за футур в трите разглеждани езика по отношение на степента на тяхната граматикализираност. Авторът оспорва утвърденото в граматическата литература мнение, че категорията на бъдеще време в руски, полски и сръбски е завършила своята граматикализация. Той аргументира своята позиция, като насочва вниманието на читателя към форми, чиято употреба в значение на футур буди спорове.

Представянето на такива *проблематични* форми в руския език Д. Войводич започва с обсъжданата в литературата възможност на формите на пасивните причастия да изразяват темпорални отношения (напр.: *он был изучен – изучен – будет изучен* (СВ); *он был любим – любим – будет любим* (НСВ)). Войводич представя по-нови мнения в руската лингвистика, според които пасивът удовлетворява в не по-малка степен от актива критериите за включване в системата на темпоралните форми. Авторът предлага към потенциалните изразни средства на футур да се добавят и дискутираните в литературата активни конструкции с глаголите *стать* и *начать*, които, при

---

3 Авторът неправилно дава като съответна трансформация конструкцията *грозил, что продаст*.

наличие на подходящ контекст, частично се десемантизират и започват да изпълняват функцията на спомагателни глаголи (срв. синонимията на двете конструкции в примера му: *Не стану есть, не буду слушать*). Но същевременно, той изтъква и подчертано ниската фреквентност на тази употреба в сравнение с граматикализираните форми с глагола *быть*. Третата дискутирана форма са причастията, образувани от НСВ глаголи с помощта на суфикси, на които традиционно е приписвано значение на сегашно време: *-ущ(ий), -ющ(ий), -ащий, -ящ(ий)*, но които в разговорния език могат да получат и значение на бъдещо действие, срв.: *Храбрец, сумеющий победить дракона, получит в награду принцессу*. Авторът се солидаризира с изразяването от някои изследователи наблюдение за все по-активното преминаване на такива форми от разговорния руски език към стилове на книжовния език.

В съответния подраздел за полския език Д. Войводич се спира на равнопоставеността между двете аналитични конструкции за бъдеще време: *będe* + инфинитив и *będe* + причастие на *-ł*, като изтъква споровете в полската лингвистична литература по този въпрос. За да бъде обективен, авторът провежда анкета за тяхната употреба сред носители на полския език и отчита известно разминаване в отделни отговори на информантите. По-точно, някои информанти употребяват двете форми пропорционално, докато други дават превес на една от конструкциите, а при трети този превес достига до изключително предпочитание само на едната форма. Тези резултати карат читателя да предположи, че употребата на двете конструкции не отразява тяхната пълна граматикализираност, а това предположение се потвърждава и от цитираните по-нататък мнения (с които съвпадат и резултатите от проучването на самия автор) за все по-активната употреба в разговорния език и в публицистичния стил на формата с причастие. Към конструкциите в полския език с нерешен статут Д. Войводич добавя и перифрастичните конструкции с глагола *mieć* (*Więc co tam począć?*), а също като в руския език – и употребата на пасивни конструкции за изразяване на футурални отношения.

Най-голямо внимание в тази глава е посветено на въпроса за статута на конструкцията ‘да + презент’ като средство за изразяване на футур в сръбския език, защото според автора той е най-много обсъждан в литературата, но най-слабо решен. Според установила се в литературата традиция решаването на този въпрос се свързва с териториалната подялба на сръбския / сърбохърватския език на *източен* и *западен* вариант⁴, като да-конструкцията, чиято употреба се свързва с влиянието на балканския

---

4 Д. Войводич използва тези термини условно (затова ги слага в кавички), за да обхване цялата територия на новошочавската група диалекти, без да използва наименования, получени по *езиково-политически, съответно национално-езиков модел* (с. 82, бел. под линия).

езиков съюз, се смята за приета норма в *източния* вариант. Смята се, че успоредната употреба на инфинитива и на да-конструкцията като негов заместител във формите за футур не е еднакво застъпена на цялата новошокавска територия. На базата на изследвания върху употребата на тази конструкция в творчеството на писатели, които принадлежат към различни социо-културни среди, се утвърждава мнението, че да-конструкцията е по-застъпена в *източния* вариант, което се свързва с *тенденцията към изчезване на инфинитива, очертаваща се в много говори, които представляват диалектната основа на „източния” вариант на сръбския стандартен език* (с. 82). Д. Войводич прави изследване, което в *общии линии* потвърждава това традиционно мнение. Най-напред той изследва конкуренцията ‘инфинитив ↔ да-конструкция’ извън формите за футур – в подчинена употреба, и отбелязва съвпадението на резултатите от него с установеното мнение. След това обаче авторът изрично подчертава, че това състояние не съвпада със състоянието в рамките на футуралните форми.

Той отново припомня трите граматикализирани форми за футур в съвременния сръбски език, в които задължително се използва кратката, енклитичната форма на спомагателния глагол *хтети*, а именно: 1) *ја ћу писати / ја ћу написати*; 2) *писаћу / написаћу*; 3) *ја ћу да пишем / ја ћу да напишем*. Вариантът с да-конструкция според него е равноправен на варианта с инфинитив като средство за изразяване на темпорално значение, но само в положителната си форма (*ја ћу да пишем / ја ћу да напишем*). В бележка под линия авторът уточнява изрично, че да-конструкцията, употребена с отрицателната форма на глагола *хтети*: *ја нећу да пишем / ја нећу да напишем*, както и тази с положителната, но пълна форма на глагола: *ја хоћу да пишем / ја хоћу да напишем* (последната – с изключение на употребата ѝ като въпросителна конструкция), не влиза в групата на футуралните средства, а на конструкции с модално – волунтативно – значение. За да разграничава достатъчно убедително двата вида конструкции, авторът в този подраздел въвежда прилагането на 2 важни критерия за определяне на граматикализираността на дадена форма: разпространение и фреквентност на употребата.

Сравнението на употребата на волунтативните (оптативните) конструкции в сръбския език и на техните еквиваленти в руския и в полския език довежда автора до интересни заключения за отношението между футуралните и волунтативните средства в славянските езици. Той изтъква наблюденията си, че на волунтативна сръбска конструкция често на руски и на полски език съответства футурално средство – обстоятелство, тълкувано от някои лингвисти погрешно в смисъл, че то доказва значението на футур за сръбската конструкция, смятана за волунтативна. Д. Войводич прави обратното заключение – че руските и полските футурални конструкции са

бифункционални и могат да изразяват освен футуралното, понякога и волунтативно значение, докато сръбската волунтативна конструкция има само една функция (в изложението по-нататък обаче самият Войводич признава и за изключения от последното правило). Този извод е наистина интересен, като авторът противопоставя по този критерий севернославянските на южнославянските езици и дава пример за такава бифункционалност на руски език (*Подходит Рома к мужикам и говорит: – Дяденьки, икру есть будете? – Будем! – Когда будете есть, позовите меня!*), за който твърди, че не може да бъде адекватно преведен на южнославянски език с изключение на словенския. Според мен обаче такава бифункционалност на формата за бъдеще време е съвсем приемлива и в българския език (срв.: *Ще ядете ли хайвер? = Искате ли да ядете хайвер?*), а ми се струва, че не е невъзможна и в самия сръбски език. По-важен е обаче изводът на Д. Войводич, който той прави в заключение на тези свои наблюдения: че и в руския, и в полския език не е извършена окончателна диференциация между формите за изразяване на футур и на волунтативност. Що се отнася до сръбската волунтативна конструкция *хоћу / нећу + да + презент*, струва ми се, че авторът не е съвсем последователен. Докато при представянето на езиковия материал навсякъде за изразяване на волунтативност са използвани именно тези конструкции, за които, от друга страна, никъде не е посочен пример за употребата им в значение на футур, при извеждането на заключение в този раздел Д. Войводич отбелязва, че волунтативната конструкция в сръбския език може да има *както индикативно* (т.е. футурално – бел. моя, Д.С.), *така и волунтативно значение* (с. 98), което обърква читателя. В края на подраздела, където Д. Войводич споменава, че примери от типа *хоћу / нећу + да + презент* се срещат *често само в диалози, но много рядко в наративни части на текст* (с. 99), става ясно, че такава употреба явно е налице в сръбския език, но това би трябвало да бъде своевременно демонстрирано и коментирано достатъчно експлицитно.

При езиковия анализ тук Д. Войводич прилага и другия важен за определянето на статута по граматикализираност критерий – фреквентността на дадено езиково средство. Този критерий му дава възможност да заключи, че разглежданите употреби на футур с волунтативно значение в руски и полски, съответно – на волунтативната конструкция в значение на футур в сръбски, не могат да бъдат включени в граматическия стандарт на езиците заради своята подчертано ниска фреквентност.

В последния раздел на тази глава Д. Войводич предлага интересни съпоставки между употребата на футурални конструкции с инфинитив / с да-конструкция на територията на *източния* и на *западния* вариант на новошокавските групи диалекти, за да провери цитираното по-горе убеждение, че и във формите за футур конструкциите

с инфинитив са по-характерни за западния вариант. Наблюденията включват корпус от художествената литература и корпус от публицистични текстове, като и в двата корпуса са еднакво застъпени представители на 4-те основни региона: Сърбия, Хърватия, Босна и Херцеговина, Черна гора. При анализа на художествения стил авторът достига до извод, че употребата на инфинитив в рамките на формите за футур е много фреквентна по цялата езикова територия и преобладава над употребата на да-конструкция; че и при четиримата автори се наблюдава влияние на родния диалект, което обяснява известното увеличаване на употребата на да-конструкциите само там, където в диалекта на съответния писател е налице отстъпление на инфинитива пред да-конструкцията. От друга страна, Д. Войводич подчертава и стилистичната роля, която изпълнява употребата на футур с да-конструкция в художествения текст – чрез нея Добрица Чосич, при когото се наблюдават най-вече тези форми (в рамките на ексцерпирания корпус), стилизира образа на своите герои (формите се срещат най-вече в диалози между представители на селското население). Още по-показателни са резултатите от изследването на корпуса от публицистични текстове: във всекидневния печат *инфинитивът е изтласкал напълно от употреба своя синтактичен вариант* (с. 10), отбелязва авторът и верен на принципа си да търси многостранност и изчерпателност при представянето на езиковите явления, намира причини за това явление в стремежа на пресата към обективност на звученето (докато да-конструкциите чрез по-разговорното си звучене внасят субективизъм), както и в по-високата степен на икономичност, реализирана от инфинитива. Така авторът достига до извода, че в източните територии употребата на да-конструкция се привнася в художествения стил, за да придаде на текста експресивност и субективен елемент, което не се преследва в публицистичния стил и затова там е излишно. От друга страна, Д. Войводич изтъква стремежа към *инфинитивизация на западните територии от новоцокавския езиков стандарт*, предизвикан от езиково-политическо филтриране и свързан с премахване от употреба на футур с да-контрукция особено от писмения език, но посочва и отделни примери, когато тази конструкция е била пропусната по недоглеждане, включително на сайта на Хърватския езиков портал.

Всичко това дава основание на Д. Войводич да достигне до заключението, че при *употребата на инфинитива във формите за футур не може да се говори за явление, свързано само със западните езикови територии, нито че употребата на да-конструкцията е изключително, неприкосновено „притежание” на източните* (с. 112), т.е. че по този признак не може да се говори за разделяне на територията на изток и запад. Нещо повече, че *ако въобще може да се говори за вариантно разслояване на двете посочени форми на футур I, тогава е по-правилно да се каже, че то е налице по-*

скоро в самия „източен” вариант на сръбския езиков стандарт (с. 112, тук се позовава на друг сръбски лингвист, Вл. Джуканович).

В последната глава, озаглавена *Вместо заключение*, авторът представя своите обобщения в резултат на извършения анализ. Постигната е поставената в началото на монографията цел – да се открие тенденцията в развитието на системата от средства за изразяване на футур: Д. Войводич изтъква извода си за незавършената все още граматикализация на тези средства и в трите славянски езика, а в резултат от прилагането на този *процесуален* подход – и за съществуването на различни степени в осъществената граматикализация на формите. Осмислят се в по-генерализиран план направените при конкретните анализи изводи, които по-горе посочих, а в края на монографията се изтъква заключението, че граматикализацията на езиковите средства е резултат както на естественото развитие на езиците, така и до известна степен – на интервенции от нормативен характер. Отношението на автора към отражението на тези интервенции върху развитието на езика не е положително – той смята, че това е слабата страна на нормирането на езика и че колкото по-висока е степента на нормираност на езика (строга норма), толкова по-бавно е неговото развитие. Това отношение е според мен пряк израз на характерната за сръбската норма демократичност, която лично аз ценя високо и за която смятам, че е необходима в нашето съвремие.

Представената в тази рецензия монография отразява аналитичния поглед, стремежа към изчерпателност, ерудицията и отговорното отношение на един сериозен и задълбочен изследовател. Към тези убедително изявени достойнства на автора ще добавя и нещо друго, не по-малко важно – неговата амбиция да възприема славянските езици като едно цяло. Тази *славянофилска* насоченост на изследването – все по-рядко срещана в днешно време – прави работата още по-ценна и привлекателна за читателя.